

## Két metaforahálózat leírásának problémái Luigi Pirandello *Non si sa come c.* drámájában és annak magyar fordításában\*

Dolgozatom témája Luigi Pirandello *Non si sa come (Nem tudni, hogyan) c.* drámájának két metaforahálózata, amelyeket magyar fordításban és eredeti, olasz nyelvű szövegben is vizsgáltam. A dolgozat a metaforahálózatokat a Lakoff–Johnson-féle sztenderd, forrás- és céltartományok közötti megfeleléseket feltételező felfogást (vö. Kövecses 2005), valamint a mentálistér-elméletet (Kövecses–Benczes 2010: 159–191) alapul véve elemzi. Elsődleges célom, hogy tematizáljam az ezen elméletek magyarázó értékével, illetve leíró potenciáljával kapcsolatban a kutatásom során felmerült problémákat: a metaforahálózatok feltárása során ugyanis mindkét elmélet alkalmazása azt eredményezte, hogy a metaforahálózatok fogalmi szerveződésének bizonyos, a jelentésképzésben és a jelentéshálózatok kialakításában aktívan közreműködő összetevői elvesznek a leírásból, pontosabban nem kapnak helyet a leírásban.

Dolgozatomban tehát néhány ilyen, az említett elméleti kereteket alapul véve problematikus, nem, vagy csak nehezen megragadható jelenséget tárok fel az eredeti műben, illetve a magyar fordításban megjelenő két metaforahálózat vizsgálatán keresztül.

**Kulcsszavak:** fogalmi metafora, blend, mentális tér, dráma, hálózat, fordítás

### 1. Bevezetés, problémafelvetés

A különböző kifejezések egyik nyelvről másikra való fordításának nehézsége valószínűleg egyidős a fordítások megjelenésével. Hiszen ha például azt mondom, hogy *cikázó gondolataim*, és ha azt, hogy *ficánkoló gondolataim*, a befogadóban előhívott két jelentés valószínűleg nem fog tökéletesen megegyezni: ugyan a két folyamatos melléknévi igenév jelentése összefügg(het) egymással, illetve a két jelentésszerkezet bizonyos mértékben fed(het) is egymást (vö. Tolcsvai Nagy 2017: 272–273) – a jelentések teljes egyezéséről nem beszélhetünk. Emellett az első kifejezés kollokációnak tűnik, míg a másik egy újszerű, nem konvencionális szerkezet.

Valószínűleg hasonló problémával szembesült Lator László is Luigi Pirandello *Nem tudni, hogyan c.* drámájának fordításakor,<sup>1</sup> a *pensieri guizzanti* szókapcsolat fordítása kapcsán. A fordító végül az előbbi kifejezés mellett döntött – talán azért, mert ez a szókapcsolat a magyarban is jelen van,<sup>2</sup> míg az utóbbi szokatlan, nem konvencionális kifejezés, amelynek



\* Jelen dolgozat az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült. Emellett szeretnék köszönetet mondani a dolgozat írása során nyújtott szakmai segítségért Tátrai Szilárdnak, az ELTE Funkcionális nyelvészeti diákműhelyének a sok hasznos meglátásért, valamint lektoraimnak és szerkesztőimnek.

<sup>1</sup> A magyar szöveghez Lator László fordítását használtam, amely az 1983-ban az Európa Kiadónál megjelent *Színművek c.* Pirandello-válogatásban található meg, míg az eredeti olasz szöveget az 1939-ben kiadott *Tutto il teatro di Luigi Pirandello c.* sorozat IX. kötetéből vételeztem, amely a Casa Editrice Mondadori gondozásában jelent meg.

<sup>2</sup> A Magyar Nemzeti Szövegtár 2.0.5-ös verziójában (a továbbiakban: MNSZ2) (Oravecz–Váradi–Sass 2014) a *cikázó gondolat* szókapcsolatra 26 találat fordul elő, melyekből az azonos találatok kiszűrése után 16 adat maradt. Ezek között azonban nem szerepelnek olyan találatok, amelyek esetében a szavak helyet cserélnek, illetve amelyekben a *cikázó* szó ragozott formában szerepel. A kifejezés tehát kimutathatóan létezik a magyarban.

létezése korpuszadatokkal nem támasztható alá.<sup>3</sup> (A PAISÀ olasz nyelvű korpusz adatai alapján a *pensieri guizzanti* nem kollokálódott és kevésbé konvencionális szerkezet: a *pensier*. + *guizzant*.<sup>4</sup> keresőkifejezésre mindössze egy adat van, azonban itt a lekérdezett főnév és a melléknév között húsznál is több szó áll, tehát a *guizzante* szó nem a *pensiero* jelzője.)

Az előző bekezdésben tárgyalt kifejezés mindössze egyetlen példa a műben és annak magyar fordításában fellelhető metaforahálózatok problematikus voltára, illetve a fordítás nehézségére vonatkozóan. Dolgozatom célja ezen problémák bemutatása a Lakoff és Johnson által kidolgozott, forrás- és céltartományokat feltételező elemzési módszer (vö. pl. Kövecses 2005, Lakoff–Johnson 1980) és a mentálistér-elmélet (Kövecses–Benczes 2010: 159–191, Fauconnier–Turner 2003) alapján. Feltevésem szerint

- a) a két leírási mód csupán részben alkalmas a metaforák leírására, valamint
- b) a mentálistér-elméletet alapul vevő leírás – a metaforahálózatokban megjelenő komponensek emergens jellegének tekintetbe vétele miatt – árnyaltabb leírást tesz lehetővé.

A metaforahálózatok leírásából ugyanakkor ez utóbbi esetben is kimaradhatnak olyan komponensek, amelyek fontos szerepet játszanak a hálózat szerkezetében, illetve a metafora értelmezésében. A dolgozatomban tárgyalt két metaforahálózatot az őket leginkább jellemző forrástartomány alapján különítem el egymástól – ezek a forrástartományok adott esetben az ÁLOM, illetve a TENGER fogalmi tartományokként azonosíthatók. A következő, 2. alpontban a metaforahálózatok leírását mutatom be funkcionális kognitív nyelvelméleti keretben.

## 2. A két metaforahálózat leírása

A fogalmimetafora-elmélet a metaforát egy fogalmi tartomány valamely másik fogalmi tartományon keresztül történő megértésével összefüggésben (Kövecses 2005: 20), illetve két jelentésszerkezet közötti fogalmi leképezésként (Tolcsvai Nagy 2017: 1073) értelmezi. A fogalmi metaforák esetében eszerint tehát két fogalmi tartományt különböztethetünk meg egymástól: a konkrétabb forrás- és az elvontabb céltartományt (Kövecses–Benczes 2010: 81), amelyek között a megfeleltetés egyirányú (vö. Tolcsvai Nagy 2013: 83), hiszen az utóbbit az előbbi segítségével értjük meg.

Ezzel szemben a mentálistér-elmélet (vö. Kövecses–Benczes 2010: 159–172) szerint a két mentális tér integrálódhat egymással, és az integráció során, a két bemeneti tér vegyülésével létrejön az ún. integrált tér, amelynek elemei túlmutatnak a metaforikus implikációkon (Kövecses–Benczes 2010: 86). Ez az integrált tér a fogalmi metafora forrástartományának struktúráját követi (Kövecses–Benczes 2010: 173). A modell emellett egy negyedik mentális teret is feltételez: a generikus tér (Kövecses–Benczes 2010: 178) az 1. és a 2. bemeneti tér közös elemeinek közös általános jegyeit foglalja magában.

A vizsgált drámában a főhőst a megnyilvánulásai alapján a többi szereplő örültnek titulálja, azonban ha az általa alkalmazott metaforák fogalmi tartományai között sajátos megfeleléseket feltételezünk, a főhős beszéde mégis koherens lehet. Ennek a kérdéskörnek a vizsgálatára a szóban forgó metaforákkal összefüggésben két „fogalmi csoportot” körvonalaztam: az egyik az ÁLOM, a másik pedig a TENGER fogalmához kapcsolódik. Ezután mind a dráma eredeti, olasz nyelvű szövegéből, mind a magyar fordításból manuálisan kigyűjtöttem

<sup>3</sup> A *ficánkoló gondolat* egyszer sem adathozható a korpuszban. A *ficánkoló* keresőszóra az MNSZ2 155 találatot ad, azonban a *gondol* szótó csupán egyszer jelenik meg a keresőszó környezetében, és akkor is a *gondolkodnom* szóalak töveként elemezve, míg a *ficánkoló* a mondatban szereplő aszemantikus határozó (vö. Keszler (szerk.) 2017: 436) egyik jelzője: *áprilisában figyelmeztet, hogy a hasamban ficánkoló parányi lényről kéne talán gondolkodnom* (doc#2115).

<sup>4</sup> A szavak végén megjelenő pontok által a keresés egyazon időben az egyes és többes számú alakokra is kiterjeszhetővé válik. A két szó sorrendjét a keresés során meg is cseréltem, így azonban a keresés nem eredményezett találatot.

az összes olyan szöveghelyet, amelyben az *álom* (*sogno*) vagy a *tenger* (*mare*) kifejezés, illetve az ezekhez szemantikai szempontból szorosan kapcsolódó más szavak megjelennek (akár a főhős, akár a többi szereplő megnyilatkozásában). Az így összeállított anyagból ezután csupán azon szöveghelyeket vizsgáltam, amelyek vagy expliciten utalnak a fogalmi tartományok közötti megfelelésekre, vagy ezek a megfelelések – bár kifejtett formában nem jelennek meg a szövegben – könnyen, egyértelműen azonosíthatók. Az ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódó adatokat foglalja össze az 1. és a 2. táblázat.

<i>Non si sa come</i>		<i>Nem tudni, hogyan</i>	
Forrástartományhoz kapcsolódó nyelvi kifejezések	Céltartományhoz kapcsolódó nyelvi kifejezések	Forrástartományhoz kapcsolódó nyelvi kifejezések	Céltartományhoz kapcsolódó nyelvi kifejezések
<i>mare</i> (= tenger)	<i>coscienza</i> (= tudat, eszmélet, lelkiismeret, kötelességtudat, meggyőződés, öntudat)	<i>tenger</i>	(ön)tudat
<i>gorgo</i> (= örvény [vízben], erkölcsi fertő [átvitt ért.], folyó [választékos])	<i>colpa</i> (= hiba, hanyagság, véték, bűn [vallási, egyházi kontextusban], vétkesség, gondatlanság [jog])	<i>örvény</i>	<i>bűn</i>

1. táblázat. A TENGER-hez kötődő metaforahálózat

<i>Non si sa come</i>		<i>Nem tudni, hogyan</i>	
Forrástartományhoz kapcsolódó nyelvi kifejezések	Céltartományhoz kapcsolódó nyelvi kifejezések	Forrástartományhoz kapcsolódó nyelvi kifejezések	Céltartományhoz kapcsolódó nyelvi kifejezések
<i>sogno</i> (= álom, fantázia, álmvilág, álomszép [főnévként])	<i>delitto involontario, innocente, sepolto</i> ( <i>delitto</i> = bűncselekmény, emberölés, gyilkosság, büntett, gonosztett, bűn, hiba, vétség; <i>involontario</i> = akaratlan, nem szándékos, önkéntelen; <i>innocente</i> = ártatlan; <i>sepolto</i> = betemetett, eltemetett, belemerült, elmerült [utóbbi kettő átvitt értelemben, pl. álomba merült ember, fájdalomba merült férfi])	<i>álom</i>	<i>akaratlan, ártatlan, eltemetett büntett</i>
[ <i>essere</i> ] <i>svegliati</i> (= felébresztve lenni, felébredve lenni.) <sup>5</sup>	<i>vista di noi stessi</i> (= önmagunk látása, látványa, „látképe”)	<i>felébredtünk</i>	<i>megláttuk magunkat</i>

2. táblázat. Az ÁLOM-hoz kötődő metaforahálózat

<sup>5</sup> Ez a szóalak a szótárban így nem található meg, csupán a *svegliare* alak, amelynek a *svegliato* alak a participio passatója. A jelentést a *svegliare* alak alapján írtam le.

A táblázatokban feltüntetett szóalakok a műből mind magyarul, mind olaszul szó szerint vannak kiemelve, azonban a könnyebb érthetőség érdekében összevonásokat alkalmaztam (pl. az *involontario*, *innocente* és *sepolto* alakok mindegyike szerepel a műben a *delitto* szóra vonatkozva, azonban így, felsorolásszerűen egymás után nem jelennek meg). Az olasz kifejezések jelentését zárójelben, egyenlőségjellel bevezetve adtam meg az *Olasz–magyar szótár* (Herczeg–Juhász 2000) meghatározásai alapján.

A dolgozat terjedelmi korlátaira való tekintettel a következőkben a táblázatokban szereplő adatok, példák közül csupán a különösen problematikus eseteket tárgyalom. A részletesebben nem elemzett példákra számok alapján fogok hivatkozni – ezek a számok a dolgozat végén mellékletként közölt táblázatok megfelelő sorainak számát jelölik.

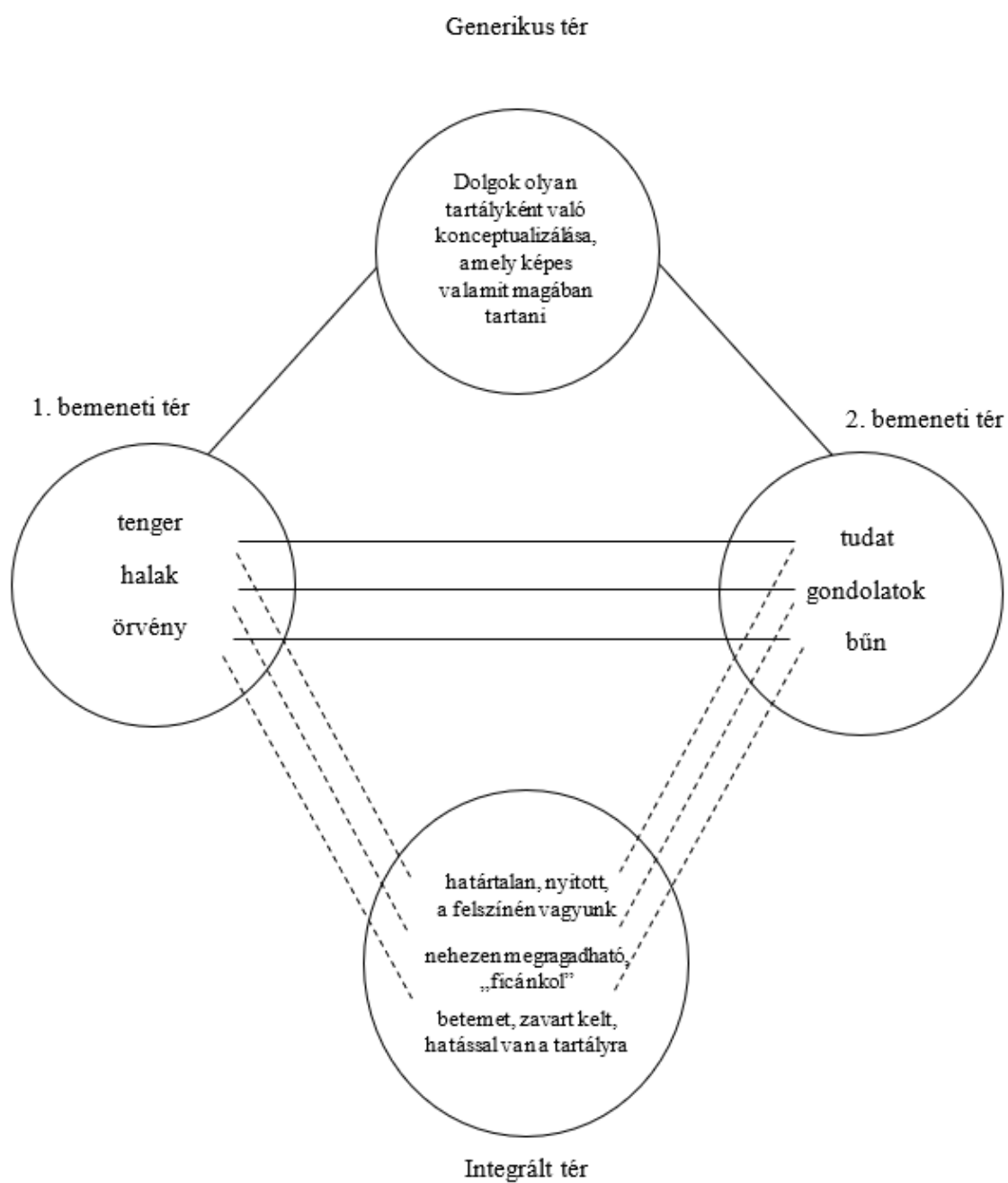
Az 1. és a 2. táblázatban is megjelenik a dráma fő konfliktusforrásával összefüggő kifejezés, a bűn. A bűnhöz kapcsolódó metaforák kizárólag a főhős beszédében jelennek meg (bár más szereplők is használják pl. az *álom* szót). A dráma cselekménye a főhős által gyermekkorában elkövetett (és a történet jelen idejére már elfeledettnek, meg nem történtnek tűnő, emlékként azonban folyamatosan vissza-visszatérő) gyilkosságot, illetve ugyancsak a főszereplő által (a közelmúltban) elkövetett házasságtörést állítja a középpontba.

A szöveggel való behatóbb foglalkozás után azonban felmerült bennem, hogy a Lakoff standard modelljén alapuló metaforaelemzéssel ugyan leírhatók a két fogalmi tartomány közötti leképezések, azonban a közöttük lévő és a szöveg szintjén expliciten nem feltétlenül megjelenő közös jegyek (például a tenger és a tudat egyforma határtalansága, vagy a felébredés és a tudatra ébredés megegyező sokk-állapota) megragadására ez a megközelítés nem tűnt alkalmasnak, hiszen ezek az emergens komponensek sem a forrás-, sem a céltartományhoz nem látszottak egyértelműen kapcsolódni. A szóban forgó jelenség leírására és értelmezésére sokkal inkább az integrált tér (vagy blend) fogalmával operáló mentálistér-elmélet tűnik alkalmasnak. Ezen megközelítést és az ebben a keretben szokásos ábrázolási módot követve az említett metaforák a következőképpen ábrázolhatók:<sup>6</sup>

---

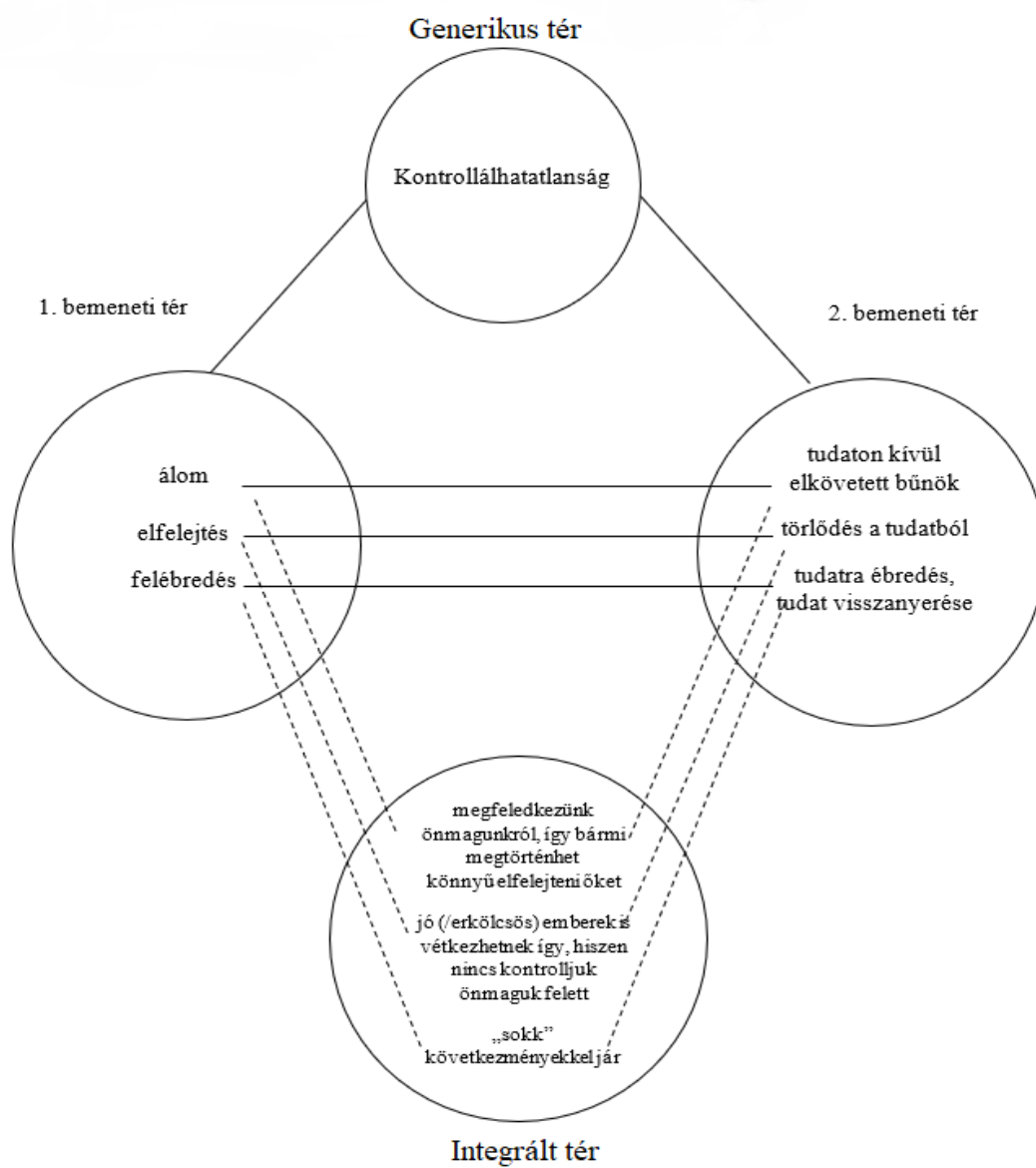
<sup>6</sup> Az ábrák az olasz szöveg alapján készültek.

## A) TENGER-metafora



1. ábra. A TENGER-hez készült, mentális tereket bemutató ábra

## b) ÁLOM-metafora



**2. ábra.** Az ÁLOM-hoz készült, mentális tereket bemutató ábra

A dolgozat terjedelmi korlátai, illetve a fő téma fókuszban tartása miatt az ábrákat röviden, átfogóan, a legegyszerűbb példákkal magyarázom. (A metaforahálózatok kialakulásának részletes magyarázatához lásd: Prótár 2020.) A követhetőség érdekében a TENGER és az ÁLOM fogalmához kapcsolódó ábrákat ebben a sorrendben, egymás után tárgyalom.

A tenger tudattal való azonosítása a műben konzisztens, és ez jelenik meg a leghamarabb (1. idézet): az első TENGERre való utalásban a főhős elbúcsúzik az öntudatától, majd – kontextus nélkül – közli, hogy „Hajózunk.”, ezzel első alkalommal vonja be beszédébe a víz tematikáját. Röviddel ezután értelmezi is a felszínen (azaz a tudatban) maradást:

„És a **tenger** akár egy mosdótál is lehet, ha már nem veszed észre a határait. Hihetetlen, hogy vannak nyomorultak, akiknek borra, kábítószerre van szükségük, hogy mesterséges paradicsomokba **merüljenek**, mikor olyan keveset élünk az úgynevezett **tudatban**” (2. idézet, kiemelések tőlem).

Ezen két fogalom azonosítása után további, szintén a TENGER fogalmkörébe beilleszthető fogalmakat vezet be (HALAK, illetve ÖRVÉNY).

A HALAK – GONDOLATOK fogalompár csupán az olaszban fordul elő. Ezen komponens fordítás során történő „elvesztését” a jelen alpont egy későbbi szakaszában tárgyalom.

Az ÖRVÉNY – BŰN pár mindkét nyelvben megjelenik, azonban csak a dráma második felvonásában: a főhős kifejti, hogy az ÖRVÉNY elkap, magával ragad, majd nyom nélkül bezárul. A TENGER – TUDAT párral, és így az adott metaforahálózattal való összeköttetést a következő mondat teremti meg: „La nostra coscienza è tornata subito uguale” – „A tudatunk megint elsimult” (3. idézet). A főhős röviddel ezután újra említi az örvényt:

„e un minuto dopo, richiuso il gorgo, sepolto il segreto, nessun rimorso, nessun turbamento, nessuno sforzo per mentire di fronte agli altri, di fronte a se stessa.”

„S egy perccel később bezárult az örvény, eltemetődött a titok, nyoma sincs lelkifurdalásnak, zavarnak, nem kell erőlködni, hogy másoknak, magunknak hazudjunk” (4. idézet).

Itt a (titkos, titokban elkövetett) BŰN elfeledése kerül a középpontba.

A második ábrához kapcsolódó 13. idézetben a főhős egy gyermekkorában elkövetett gyilkosságát vallja be, mely igaz volta ellenére számára álomszerűnek hatott, majd pedig kifejti, hogy egy ártatlan bűntett olyan, mint egy „visszatérő álom”, mely az eltemetettségből, azaz az elfelejtettségből, rá nem gondolásból visszatér. A bűnök „tudaton kívül” volta, és az álmokból való felébredés (illetve annak rettenetessége) jelenik meg a 7. idézetben:

„...finito tutto; sparito; il segreto d'un attimo, sepolto per sempre: **accaduto e svanito, come in un sogno; appena svegliati, alla vista di noi stessi, non più da ammettere: l'incredibile, ecco...**”

„...befejezve minden, minden továtűnt; egy pillanat titka, mindörökre eltemetve; **megtörtént és szertefoszlott, mintha álmodtuk volna csak, mihelyt felébredtünk, s megláttuk magunkat, egyszerre elfogadhatatlan, egyszerre hihetetlen lett...**”.

A drámában mindkét metaforahálózatot megvizsgálva észrevehető, hogy bizonyos esetekben csak az 1. bemeneti térhez kapcsolódó kifejezések jelennek meg a szövegben, ami – mivel nem konvencionális metaforákról van szó – megnehezíti a megértést; ekkor a metafora értelmezése gyakran csak a fogalmi integrációt tekintetbe véve lehetséges. Ilyen eseteket szemléltetnek például a főhős szájából elhangzó alábbi idézetek:

- „Nem bírom a **tengert**”<sup>7</sup> (5. idézet);
- „befejezve minden, minden tovatűnt; egy pillanat titka, mindörökre **eltemetve**; megtörtént és szertefoszlott, mintha **álmodtuk** volna csak, mihelyt **felébredtünk**, s **megláttuk magunkat**, egyszerre elfogadhatatlan, egyszerre hihetetlen lett” (7. idézet);
- „rátok hagyom ezt a nektek való életet, mindenestül még – miért is ne –, még az **ál-mokat** is, amiket rendszerint **álmodik** az ember, és aztán **nem lehet elviselni őket**” (12. idézet).

Mindezek ellenére úgy gondolom, hogy a két metaforahálózat nem csupán az értelmezés, hanem a megértés tényezője is.<sup>8</sup> Az eddigiekből is látszik, hogy bár a főhős beszéde örültnék tűnhet (és a többi szereplő örültnék is tartja a szóban forgó karaktert), az olvasó viszonyulhat hozzá úgy, ahogyan Polonius viszonyult Hamlet beszédéhez: „Örült beszéd, örült beszéd: de van benne rendszer.”<sup>9</sup> A főhős a két metaforahálózatot konzisztensen használja, a megfelelések a műben végig tetten érhetőek. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a főhős mindkét metaforahálózat esetében egy-egy meghatározott jelentésmezőhöz kapcsolódó kifejezéseket használ (TENGER-rel, vízzel kapcsolatos kifejezések, mint pl. az *örvény*, illetve az ÁLOM-hoz, ÁLMODÁS-hoz köthető kifejezések, mint a *felébredés*), megszólalásaiban rendre felbukkannak azon kifejezések, amelyek beleillenek a metaforahálózat kifejezésrendszerébe, és a metaforahálózat a darabban előrehaladva folyamatosan bővíti. A hálózatokat a szöveg szintjén különböző metaforikus nyelvi kifejezések teszik hozzáférhetővé/felismerhetővé – ezeket az explicit nyelvi kifejezéseket a következőkben tárgyalom részletesebben.

A két metaforahálózat 1. és 2. bemeneti terének egyes komponensei közötti kapcsolatok (egymásra épülések) több esetben expliciten megjelennek a szövegben. Ilyen például a már említett *pensieri guizzanti* kifejezés, illetve a jelen dolgozat mellékletében 2. idézetként szereplő szövegrészlet is, amelyben az elmerülés/megfulladás képzeletével azzal függ össze, hogy a főhős tudatmódosító szereket használ. Az ÁLOM fogalmi tartományhoz kapcsolódó metaforahálózatban ez a szövegszintű megjelenés még feltűnőbb: a 9. és a 10. idézetekben például a szereplő *álombeli bűnök*-et és *akaratlan, álmában elkövetett bűn*-t említ. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lenne szükség a befogadók – vagyis egyfelől az olvasók, másfelől a dráma szereplői – részéről bizonyos mértékű mentális erőfeszítésre a megértés érdekében, hiszen esetenként az említett megfeleltetések a szövegben csak később, mintegy késleltetve válnak explicitté. (Az 1. idézetben szereplő *Hajózunk*. mondat például értelmetlennek hat abban a kontextusban, amelyben elhangzik, azonban véleményem szerint a dráma teljes szövegének ismeretében, visszamenőleg értelmezhetővé válik. Hasonló a helyzet az *örvény* leírása esetében is: már a 5. idézetben megjelenik egy olyan metaforikus nyelvi kifejezés, amely az adott metaforahálóhoz kapcsolható, azonban a metafora csak később, a 6. idézetben válik érthetővé.)

A magyar fordításban több, a metafora szerkezetére hatással levő különbség is megmutatkozik az eredeti szöveghez képest. A már említett *pensieri guizzanti* – *cikázó gondolatok* kifejezéspár az 1. és a 2. bemeneti térben megtalálható PESCI – PENSIERI, azaz HALAK – GONDOLATOK komponensekhez kapcsolódik. Ez a kapcsolat expliciten nem jelenik meg a szövegben (a főszereplő szájából például soha nem hangzik el a *hal* szó), de úgy gondolom, hogy az olaszban elég erős az említett asszociáció ahhoz, hogy számolhassunk vele a

<sup>7</sup> Az idézetekben a vizsgált metaforahálókhöz kapcsolódó metaforikus nyelvi kifejezéseket félkövér kiemeléssel jelzem.

<sup>8</sup> Az értelmezés és megértés közötti különbségtételre Simon Gábor hívta fel a figyelmem, akinek ezúton is köszönöm az észrevételt.

<sup>9</sup> William Shakespeare: Hamlet, dán királyfi. 2. felvonás 2. szín. Arany János fordítása. (<https://mek.oszk.hu/00400/00486/00486.htm#d2781>)



metafora leírása során. Ez az összefüggés a magyarban azonban sokkal kevésbé egyértelmű, hiszen Lator László a *ficánkoló gondolatok* helyett a *cikázó gondolatok* kifejezést választotta – annak ellenére, hogy bár a magyar nyelvben is beszélhetünk a halak cikázásáról, a *cikázik* ige prototipikus esetben nem a halak (sajátos) mozgását fejezi ki. (A *guizzante* szó magyarul 'ficánkoló'-t jelent, és a Zingarelli-szótár (Zingarelli; Cannella–Lazzarini (eds.) 2019) az igealakhoz példaképp elsőnek a halakat hozza fel.) A fordítás során tehát ez az összefüggés elveszik.

Érdemes ugyanakkor szemügyre venni a következő részlet(ek)et:

„E il **mare** può anche essere un catino, se non ne scorgi più i limiti. Pare impossibile che ci siano sciagurati che han bisogno di vino o di droghe per **annegare** in paradisi artificiali, quando si vive così poco nella così detta **coscienza**...” (2. idézet),

írja Pirandello, amit Lator László a következőképp fordít:

„És a **tenger** akár egy mosdótál is lehet, ha már nem veszed észre a határait. Hihetetlen, hogy vannak nyomorultak, akiknek borra, kábítószerre van szükségük, hogy mesterséges paradicsomokba **merüljenek**, mikor olyan keveset élünk az úgynevezett **tudatban**...” (2. idézet).

Az olaszban az *annegare* 'vízbe fojtani, vízbe fulladni' főnévi igenév szerepel. A Lator László fordításában megjelenő *merül* ige is kapcsolatba hozható a vízzel, azonban az általa választott szó nem utal a folyamat visszafordíthatatlanságára: a merülés után vissza lehet térni a felszínre, a megfulladás azonban befejezett és végleges folyamat. Ezzel a visszafordíthatatlansággal teremt kontrasztot az olasz szövegben a magyarra *élünk*-ként fordított *si vive* alak is, mely az *annegare* alakot tartalmazó tagmondat utáni mellékmondatban jelenik meg. A megfulladás (vagyis a halál) és az élet egymás mellé állítása éles ellentét, amely még inkább hangsúlyossá teszi a véglegességet. A magyar fordítás ezzel szemben a *merül* és az *él* igét alkalmazva a merülést az élethez tartozó jelenetként konstruálja meg, és azt implikálja, hogy ez után a folyamat után az élet folytatódik tovább.

Látható tehát, hogy az olasz eredetiben a főszereplő vizsgált megnyilvánulásait első-sorban a fent tárgyalt metaforahálózatokat tekintetbe véve írhatjuk le – a magyar fordításban azonban ezen metaforahálózatok egyes (fontos) részei elvesznek. Emellett a fenti áttekintés alapján az is megállapítható, hogy a szöveg metaforikus nyelvi kifejezéseiben megjelenő metaforák a főhős beszédét végig, a darab egészben átszövik.

Mindkét metaforahálózatokhoz kapcsolódóan megfigyelhetők olyan tartalmak is a műben, amelyek a két bemeneti tér integrációja során konstruálódnak meg: a hálózatok ezen komponensei – a már említett emergens jellegüknél fogva – nem köthetők egyértelműen és kizárólagosan sem az első, sem a második bemeneti térhez. Ez, valamint a generikus tér feltételezése a leírás során a sztenderd metaforaelemzésnél árnyaltabb elemzést tesz lehetővé, azonban ezzel együtt is vannak olyan aspektusai a metaforáknak, amelyek egyik leírásban sem kapnak helyet – ilyen például a metaforákhoz kapcsolódó térbeli orientáció, melyet a következő, 3. alpontban tárgyalok részletesebben.

### 3. Térbeli orientációhoz kapcsolódó komponensek a vizsgált metaforákban

Mindkét metaforahálózatokhoz kapcsolódóan megfigyelhető a drámában a FEL-LE, valamint a KINT-BENT ellentétpárok konzekvens használata. Ezekben az esetekben az érintett metaforákat orientációs metaforáknak is tekinthetjük (vö. Kövecses 2005: 51–52, Kövecses–Benczes 2010: 92). A térbeli orientációhoz kapcsolódó elemek ugyanakkor az itt tárgyalt leírási keretek egyikében sem helyezhetők el megfelelően: bár a függőleges irányultság megjelenik a TENGER-metaforaháló fogalmi integrációs leírásában, ezzel a megközelítéssel csupán felszí-

nesen értelmezhető az adott jelenség. A szöveg azt implikálja, hogy a tudatosság megfeleltethető annak, ha a tenger felszínén vagyunk, míg a tudatosság csökkenése vagy elvesztése az el- vagy lemerüléssel, illetve a vízbe fulladással (mely mindenképp az alámerüléshez kötött) hozható kapcsolatba.<sup>10</sup> Az eltitkolt, eltemetett bűn ugyancsak a lefelé irányultsággal összefüggésben írható le:<sup>11</sup> azzal, hogy a bűnt „eltemettük” magunkban, a bűn mintegy kikerül a tudatunkból, illetve alámerül a tudatban. Az ÁLOM-metáforában a KINT-BENT ellentétpár úgy jelenik meg, hogy Pirandello drámája a szabadságot, az álmok világát és az öntudaton kívüliséget a KINT fogalmához kapcsolódóan konceptualizálja.<sup>12</sup>

A két metaforahálózat használata a műben általában elkülönül egymástól: szövegszinten mindössze két helyen jelennek meg együtt (a 11. idézetben – ez a megnyilatkozás azonban nem a főhőstől származik – és a 3. idézetben). A tudattal kapcsolatos fogalmak azonban mindkét metaforának részét képezik, és kiegészítik egymást: a bűntudat maga is egy tudatállapot („tenger”), melynek elnyomásával (mint ahogy a dolgok az „örvény” mélyére kerülnek) elkerülhető, hogy ebben a tudatállapotban legyünk. Amikor azonban tudatunkra ébredünk („felszínre jövünk”, illetve felébredünk), szembenézünk magunkkal, és ezáltal tetteinkkel is. A felébredést és az önmagunkkal való szembenézést a narrátor a következőképpen jeleníti meg: „mihelyt **felébredtünk, s megláttuk magunkat**, egyszerre elfogadhatatlan, egyszerre hihetetlen lett [az, amit tettünk]” (7. idézet). Önmagunk meglátása a TENGER-metáforában is megjelenik, azonban csak közvetetten: „a tenger akár egy mosdótál is lehet” (2. idézet), írja Pirandello – a mosdótál pedig az egyik első dolog, amelybe felébredés után belenézünk, és a víz tükröződése miatt valószínűleg az arcunkat is látjuk.<sup>13</sup> Ezen összefüggések a két vizsgált metafora „között” helyezkednek el, és mindkettőhöz csupán lazán kapcsolódnak – ennek következtében problematikus, hogy a metaforák leírásában hogyan jeleníthetők meg.

#### 4. Összegzés

A dolgozat Luigi Pirandello *Nem tudni, hogyan* c. drámájának két metaforahálózatát vizsgálta a fogalmi metaforák sztenderd modelljét, illetve a fogalmi integrációs metaforaelemzést alapul véve. A dráma elemzett metaforái nagyrészt leírhatók ezen elméletek alkalmazásával, azonban bizonyos, a jelentésképzés szempontjából fontos tényezők nem ragadhatók meg jól ezen modellek segítségével.

Emellett megállapítható, hogy a vizsgált metaforák struktúrája a fordítás során esetenként jelentősen megváltozott, egy forrás- és céltartomány közötti megfelelés a magyar fordításban egyáltalán nem jelent meg, valamint egyes esetekben a különböző nyelvek különböző kifejezésmódjai mást profiláltak.

A dolgozatnak nem volt célja a metaforavizsgálati módszerek átfogó vizsgálata; a felvetett problémák beható elemzése további kutatások tárgyát képezheti.

<sup>10</sup> „És a tenger akár egy mosdótál is lehet, ha már nem veszed észre a határait. Hihetetlen, hogy vannak nyomorultak, akiknek borra, kábítószerre van szükségük, hogy mesterséges paradicsomokba **merüljenek**, mikor olyan keveset élünk az úgynevezett tudatban...” (2. idézet).

<sup>11</sup> „Hirtelen **örvény nyílt meg** előttünk, elkapott egy pillanatra, és magával sodort, s aztán összezárt, nyoma sem maradt. A tudatunk megint elsimult” (3. idézet), illetve „S egy perccel később **bezárult az örvény**, eltemetődött a titok” (4. idézet).

<sup>12</sup> „...**ki, ki innen**, oda, ahol nincs semmi állandó, semmi szilárd, házak, kapcsolatok, társulások, törvények, szokások; semmi sincs: a szabadság, igen, büntetésül a szabadság, az álmok világa, ahová, mint szent a pusztába, száműzöm magam, vagy a csavargó pokla, aki rabol és gyilkol, prédául vetve a napnak, mindannak, ami titokzatos, **ami kívülünk van, ami már nem emberi**, ahol az élet ellobban...” (8. idézet).

<sup>13</sup> Az észrevételt köszönöm Kugler Nórának.

### Források

- Herczeg Gyula – Juhász Zsuzsanna 2000. *Olasz–magyar szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lyding, Verena – Stemle, Egon – Borghetti, Claudia – Brunello, Marco – Castagnoli, Sara – Dell'Orletta, Felice – Dittmann, Henrik – Lenci, Alessandro – Pirrelli, Vito 2014. The PAISÀ Corpus of Italian Web Texts. In *Proceedings of the 9th Web as Corpus Workshop (WaC-9)*, Association for Computational Linguistics, Gothenburg, Sweden, April 2014. 36–43. (<https://www.corpusitaliano.it/>)
- MNSZ2 = *Magyar Nemzeti Szövegtár 2*. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>
- Pirandello, Luigi 1983. *Színművek*. Vál. Fried Ilona. Ford. Barna Imre – Fay E. Béla – Füsi József – Heltai Jenő – Kolozsvári Grandpierre Emil – Lator László – Szigethy Gábor. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Pirandello, Luigi 1939. *Tutto il teatro di Luigi Pirandello IX*. Milano: A. Mondadori.
- Shakespeare, William 1866. *Hamlet, dán királyfi*. Ford. Arany János. (<https://mek.oszk.hu/00400/00486/00486.htm#d2781>)
- Cannella, Mario – Lazzarini, Beata (eds.) 2019. *Lo Zingarelli 2020*. Bologna: Editore Zanichelli. <http://copioni.corrierespettacolo.it/pirandello-luigi-non-si-sa-come/> (Utolsó elérés: 2019. máj. 30.)

### Hivatkozott szakirodalom

- Fauconnier, Gilles – Turner, Mark 2003. Conceptual Blending, Form and Meaning. *Recherches en Communication. Sémiotique cognitive – Cognitive Semiotics* 19: 57–86.
- Keszler Borbála (szerk.) 2017. *Magyar grammatika*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó Kft.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors we live by*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Oravecz, Csaba – Váradi, Tamás – Sass, Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In *Proceedings of LREC 2014*.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentéstan; Fogalomtár. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 272–273; 1073.
- Prótár Noémi 2020. „*Én mindig csak álomról beszéltem*” – *Két metaforahálózat vizsgálata Luigi Pirandello Nem tudni, hogyan című művében* In. *Juvenália* 6-7. (megjelenés alatt)

PRÓTÁR NOÉMI  
Eötvös Loránd Tudományegyetem  
noemiprotar@gmail.com

## Mellékletek

TENGER		
Szereplő	Eredeti szöveg	Fordítás
Romeo	1. Addio coscienza. Si naviga. (28.o.)	Isten áldjon, öntudat. Hajózunk. (549.o.)
Romeo	2. E il mare può anche essere un catino, se non ne scorgi più i limiti. Pare impossibile che ci siano sciagurati che han bisogno di vino o di droghe per annegare in paradisi artificiali, quando si vive così poco nella così detta coscienza - (ecco ti spiego come ora vedo) - continuamente rapiti fuori di noi da tutto il vago delle nostre impressioni, ebbrezze di sole in primavera, stupore di arcani silenzi, spettacoli di cielo, di mari, e le rondini, anche dentro di noi, di pensieri guizzanti, gli sbalzi a volo da un ricordo all'altro, al minimo richiamo fuggevole d'una sensazione. (29.o.)	És a tenger akár egy mosdótál is lehet, ha már nem veszed észre a határait. Hihetetlen, hogy vannak nyomorultak, akiknek borra, kábítószerre van szükségük, hogy mesterséges paradicsomokba merüljenek, mikor olyan keveset élünk az úgynevezett tudatban – elmondom, hogy látom most–, minduntalan kiragadnak bennünket magunkból bizonytalan élményeink, a tavaszi nap mámore, rejtelmes csöndek döbbenete, egek, tengerek, fecskék mibennünk is, belül, cikázó gondolatok, a hirtelen ugrások egyik emlékről a másikra, mielőtt valami érzés tűnékeny, halk hívása szólít. (549.o.)
Romeo	3. Un gorgo che s'è aperto tra noi all'improvviso, e ci ha afferrati un attimo e travolti, e subito richiuso, senza lasciar traccia di sé. La nostra coscienza è tornata subito uguale. Non abbiamo più potuto pensar nulla, neppure un momento, a ciò che era accaduto; scappammo uno di qua, uno di là, storditi; appena soli, questa cosa incomprendibile, incomprendibile: la chiusura, ferma come una pietra, della nostra coscienza; neppure un'ombra di rimorso, nulla... (60.o.)	Hirtelen örvény nyílt meg előttünk, elkapott egy pillanatra, és magával sodort, s aztán összezárult, nyoma sem maradt. A tudatunk megint elsimult. Nem gondolhattunk többé egy pillanatra sem arra, ami történt; egyikünk erre, másikunk arra futott, kábán; mielőtt magunk voltunk, ez az érthetetlen, érthetetlen dolog: a bezárult tudat, mintha csak követ hengerítettek volna rá, mozdíthatatlan; s a leghalványabb lelki furdalás sem... (566.o.)
Romeo	4. ... e un minuto dopo, richiuso il gorgo, sepolto il segreto, nessun rimorso, nessun turbamento, nessuno sforzo per mentire di fronte agli altri, di fronte a se stessa. (61.o.)	S egy perccel később bezárult az örvény, eltemetődött a titok, nyoma sincs lelki furdalásnak, zavarnak, nem kell erőlködni, hogy másoknak, magunknak hazudjunk. (567.o.)
Romeo	5. Lo soffro troppo io il mare. (106.o.)	Nem bírom a tengert. (595.o.)
Giorgio	6. Passa, passa con l'abitudine anche il mal di mare. (106.o.)	Ha megszokja az ember, a tengeribetegség se fog rajta. (595.o.)

ÁLOM		
Szereplő	Eredeti szöveg	Fordítás
Romeo	7. ...finito tutto; sparito; il segreto d'un attimo, sepolto per sempre: accaduto e svanito, come in un sogno; appena svegliati, alla vista di noi stessi, non più da ammettere: l'incredibile, ecco... (60.o.)	...befejezve minden, minden továtűnt; egy pillanat titka, mindörökre eltemetve; megtörtént és szertefoszlott, mintha álmodtuk volna csak, mihelyt felébredtünk, s megláttuk magunkat, egyszerre elfogadhatatlan, egyszerre hihetetlen lett... (566.o.)
Romeo	8. La mia condanna dev'essere il contrario della carcere: fuori, fuori, dove non c'è più niente di stabilito, di solido, case, relazioni, contatti, consorzio, leggi, abitudini; più nulla: la libertà, ecco, la libertà come condanna, l'esilio nel sogno, come il santo nel deserto, o l'inferno del vagabondo che ruba, che uccide - la rapina del sole, di tutto ciò che è misterioso e fuori di noi, che non è più umano, dove la vita si brucia in un anno o in un mese o in un giorno, non si sa come. (89.o.)	Az én büntetésem a börtön fordítottja kell, hogy legyen: ki, ki innen, oda, ahol nincs semmi állandó, semmi szilárd, házak, kapcsolatok, társulások, törvények, szokások; semmi sincs: a szabadság, igen, büntetésül a szabadság, az álmok világa, ahová, mint szent a pusztába, száműzöm magam, vagy a csavargó pokla, aki rabol és gyilkol, prédául vetve a napnak, mindannak, ami titokzatos, ami kívülünk van, ami már nem emberi, ahol az élet ellobban egy év, egy hónap vagy egy nap alatt, <i>nem tudni, hogyan.</i> (584.o.)
Romeo	9. Non si tratta d'altro che di sogno. Io non ho parlato mai d'altro che di sogno. Delitti in sogno. Delitti innocenti; ma veri delitti. (101.o.)	De csak álmról van szó. Én mindig csak álmról beszéltem. Álombeli bűnökről. Ártatlan bűnök, de igazi bűnök. (592.o.)
Romeo	10. Ma perché è andata a confessarsi anche con lei, sicura che della sua confessione d'un delitto involontario, commesso in sogno, io non avrei dovuto avermi a male, è vero? Le hai raccontato il sogno, come prima lo avevi raccontato a me: insopportabile, Giorgio, insopportabile! un sogno, capisci ora? in cui c'eri tu! (102.o.)	De miért ment el elmondani Ginevrának is, abban a hitben, hogy egy akaratlan, álmában elkövetett bűn megvallása nem okozhat nekem fájdalmat, igaz? Elmondtad neki az álmodat, ahogy előbb énnekem: elviselhetetlen, Giorgio, elviselhetetlen! Egy álmát, érted már? Amiben te szerepeltél! (592.o.)
Giorgio	11. Un sogno: ci si risveglia: e subito la coscienza lo respinge! (103.o.)	Az álmom! Felébredünk, és tudatunk máris kiveti magából! (593.o.)
Romeo	12. ...lasciandola com'è per voi, con tutto anche, perché no?, anche coi sogni, quelli che si fanno comunemente e che non si possono sopportare. (35.o.)	...rátok hagyom ezt a nektek való életet, mindenestül még – miért is ne –, még az álmokat is, amiket rendszerint álmodik az ember, és aztán nem lehet elviselni őket. (584.o.)
Romeo	13. Delitto innocente. Come un sogno che ritorna. Tu capisci adesso, Ginevra? È per questo ritorno! Ritorno d'un sogno sepolto. Rimasto sogno per tanti anni, anche per me! (34.o.)	Ártatlan büntett. Mint egy visszatérő álmom. Érted már, Ginevra? Ez a visszatérés az oka! Egy eltemetett álmom visszatérése. Álom maradt sok-sok éven át, számomra is! (552.o.)